

ВИКЛИК ДЕМОКРАТИЧНИМ ЦІННОСТЯМ В ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ РОСІЙСЬКОЮ ГІБРИДНОЮ АГРЕСІЄЮ В УКРАЇНУ

Ihor Todorov

доктор історичних наук, професор, кафедра міжнародних студій та суспільних комунікацій, Ужгородський національний університет, вулиця Заньковецької 89, 88019, Ужгород, Україна, ihor.todorov@uzhnu.edu.ua, ORCID 0000-0003-0986-9485

Сучасні геополітичні виклики спільним демократичним цінностям поставили перед Центрально-Східною Європою першочергове питання адекватної реакції на російську агресивну політику. Демократичні цінності є результатом тривалого шляху людства до самоповаги. Їхнє інституційне закріплення на початку модерної доби стало підґрунтям всебічних здобутків людської цивілізації протягом останніх понад двохсот років. В статті висвітлені сучасні виклики демократичним цінностям в країнах Центрально-Східної Європи, які спричинені російською агресією проти України. Визначені російські загрози у міжнародно-правовій площині, окреслені виклики РФ демократичним цінностям в економічній, політичній та інформаційній сферах країн Центрально-Східної Європи. Російська Федерація в березні 2014 р. порушила всі основні принципи міжнародного права. Це стало першою, з часів закінчення Другої світової війни, спробою силової зміни європейських кордонів. Країни Центрально-Східної Європи разом з Європейським Союзом, США та Канадою почали запроваджувати санкції проти порушника міжнародного права. Але в країнах Центрально-Східної Європи майже безкарно відбувається потужна пропагандистська діяльність РФ. З вимогами на підтримку Росії виступають проросійські і антиукраїнські ультраліві, націоналістичні і євроскептичні (ізоляціоністські) партії майже в усіх країнах регіону. При усій важливості політико-пропагандистських зусиль ключову роль в руйнації Росією сталих демократичних цінностей грає економічний чинник. Країни зазнають втрат в експорті через санкції, запроваджені щодо Росії. Москва намагається зміцнити власну позицію в Центрально-Східній Європі, підриваючи привабливість ліберальних традицій і демократичних інститутів. Все, що поглиблює наявні розбіжності всередині ЄС та НАТО, розглядається як плюс для російських інтересів. Розглянуті можливі два варіанти припинення гібридної агресії Росії проти країн Центрально-Східної Європи. Підкреслена потреба консолідованої позиції і відповідних дій «колективного Заходу». Державам регіону варто навчитися жити в умовах гібридної агресії РФ, підвищувати власну опірність та внутрішню консолідацію перед російськими викликами.

Ключові слова: демократичні цінності, російська агресія, Центрально-Східна Європа, ЄС, НАТО.

A CHALLENGE TO DEMOCRATIC VALUES IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE BY RUSSIAN HYBRID AGGRESSION

Ihor Todorov

Doctor hab. of History, Professor, Department of International Studies and Public Communications, Uzhhorod National University, ihor.todorov@uzhnu.edu.ua, ORCID 0000-0003-0986-9485

Modern geopolitical challenges to common democratic values have posed a central issue for Central and Eastern Europe to respond adequately to Russia's aggressive policies. Democratic values are the result of the humanity's long journey to self-esteem. Their institutional consolidation at the beginning of the modern era became the basis of the comprehensive achievements of human civilization over the past two hundred years. The article highlights the current challenges to democratic values in Central and Eastern Europe caused by the Russian aggression against Ukraine. Russia's threats in the international legal sphere

have been identified, and Russia's challenges to democratic values in the economic, political, and information spheres of Central and Eastern Europe have been outlined. In March 2014 the Russian Federation breached all the basic principles of public international law. Its actions have been the first attempt to change Europe's borders by force since the end of World War II. The countries of Central and Eastern Europe, together with the European Union and the United States, have begun to impose sanctions against violators of the international law. In the countries of Central and Eastern Europe, powerful propaganda activities of the Russian Federation are taking place almost with impunity. Pro-Russian and anti-Ukrainian ultra-left, nationalist and Eurosceptic (isolationist) parties in almost all Central and Eastern European countries are demanding support for Russia. Despite the importance of political and propaganda efforts, the economic factor plays a key role in Russia's destruction of sustainable democratic values. Central and Eastern European countries are suffering from export losses due to sanctions imposed on Russia. Moscow is trying to strengthen its position in Central and Eastern Europe by undermining the appeal of liberal traditions and democratic institutions. Anything that deepens existing differences within the EU and NATO is seen as a plus for Russia's interests. Two possible options for stopping Russia's hybrid aggression against Central and Eastern European countries are considered. The need for a consolidated position and appropriate action by the "collective West" is emphasized. The countries of the region should learn to live in the conditions of the hybrid aggression of the Russian Federation, to increase their own resistance and internal consolidation in the face of Russian challenges.

Keywords: democratic values, Russian aggression, Central and Eastern Europe, EU, NATO.

Сучасні геополітичні виклики міжнародній безпеці в Центральній-Східній Європі спричинені російською гібридною агресією вимагають пошуку адекватних відповідей на зміну ситуації в регіоні. Прихильність західного світу і Центрально-Східної Європи як його складової частини саме спільним цінностям забезпечили руйнацію тоталітарних режимів наприкінці ХХ століття. Студіювання ціннісного виміру міжнародних відносин в умовах новітньої російської агресії мають неабияке значення. Жорсткі виклики спільним демократичним цінностям поставили перед Центрально-Східною Європою першочергове питання адекватної відповіді на зухвалу російську агресивну політику.

Актуальність дослідження зумовлена сучасними геополітичними викликами міжнародній безпеці, пошуком адекватних відповідей на зміну ситуації в світі. Демократичні цінності є результатом тривалого шляху людства до самоповаги. Їхнє інституційне закріплення на початку модерної доби (Більш про права, або перші десять поправок до Конституції США та французька Декларація прав людини та громадянина 1789 р.) стало підґрунтям всебічних здобутків людської цивілізації протягом останніх понад двохсот років. Питання студіювання ціннісного виміру міжнародних відносин в умовах новітньої російської агресії мають неабияке наукове і практичне значення. Окремі аспекти проблеми були предметом наукових розвідок багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. Зокрема, можна виділити праці П. Гай-Нижника (Hay-Nyzhnyk 2017), О. Задорожного (Zadorozhnyi 2015), Т. Кузьо (Kuz'o 2018), Є Магди (Mahda 2017), Г. Перепелиці (Perelytsya 2015), І. Руценка (Rushchenko 2015), В. Ткаченка (Tkachenko 2016) та інших.

Втім, поглиблення гібридної російської агресії проти України та країн Центрально-Східної Європи потребує подальших досліджень в цьому напрямку.

Метою статті є висвітлення сучасних викликів демократичним цінностям в країнах Центрально-Східної Європи, спричинених російською агресією в Україну. Реалізація визначеної мети відбувалася шляхом вирішення таких завдань: визначення російських загроз у міжнародно-правовій площині, окреслення викликів РФ демократичним цінностям в економічній, політичній та інформаційній сферах країн Центрально-Східної Європи.

В Преамбулі укладеного в 1949 році Північноатлантичного договору його учасники, підтверджуючи свою відданість цілям і принципам Статуту Організації Об'єднаних Націй та своє прагнення жити у мирі з усіма народами і урядами, були сповнені рішучості захистити свободу, спільну спадщину своїх народів і їхню цивілізацію, засновану на принципах демократії, свободи особистості і верховенства права (Pivnichnoatlantychnyu Dohovir, 1949). Тобто створення НАТО базувалося саме на спільних цінностях ліберальної демократії. Втім, були часи, коли окремі члени Альянсу (зокрема Греція, Туреччина) у своїй внутрішній політиці відходили від означених цінностей, але зберігали вірність колективній безпеці, відображеній у статті 5. Інші члени Альянсу в умовах Холодної війни,

дивилися на це не дуже прискіпливо. Прихильність західного світу саме цим спільним цінностям забезпечили руйнацію тоталітарних режимів, принаймні в Європі, наприкінці ХХ століття. Тоді здавалося, що ліберальні демократичні засади перемогли остаточно і, за висловом Ф. Фукуями, настає «кінець історії». Проте виявилось, що нові виклики, зокрема міжнародний тероризм та російська агресивна політика, відтермінували так званий «кінець історії» на невизначений час. Проте саме закінчення холодної війни, ліквідація «соціалістичного табору» спричинило непоборне бажання країн Центрально-Східної Європи інституційно приєднатися до політичного Заходу. Більшості це вдалося, і не лише колишнім країнам «соціалістичної співдружності», а деяким пострадянським республікам. Через низку причин, передусім через відсутність політичної волі за межами цього процесу залишилися Білорусь, Грузія, Молдова, Україна... І природно, що саме ці країни стали безпосередніми об'єктами російської агресії.

Російська Федерація й раніше не завжди дотримувалася своїх міжнародних зобов'язань. Проте, саме в березні 2014 р. вона порушила всі основні принципи міжнародного права. Зокрема, принципи суверенної рівності держав, незастосування сили та загрози силою, непорушності державних кордонів, територіальної цілісності (недооторганості) держав, мирного вирішення міжнародних суперечок, невтручання у внутрішні справи, загальної поваги прав людини, сумлінного виконання взятих на себе зобов'язань тощо. Більшість цих принципів зафіксовані у численних міжнародних правових актах: Статуті ООН (Statut 1945), Декларації про принципи міжнародного права 1970 року (Deklaratsiya 1970), Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі (Zaklyuchnyy akt 1975) та інших, учасником яких була і формально залишається Російська Федерація як правонаступниця СРСР.

Події 2014 року стали першою, з часів закінчення Другої світової війни, спробою силової зміни європейських кордонів такого масштабу. Своєю міжнародною політикою Росія демонстративно кинула виклик системі демократичних цінностей, яка була закріплена на міжнародно-правовому рівні за підсумками Другої світової, а також Холодної війни. Більшість країн Центрально-Східної Європи разом з Європейським Союзом та США почали запроваджувати санкції проти порушника міжнародного права.

На думку А. Піонтковського, «Війна, нав'язана Кремлем Україні, – це не територіальна суперечка про Крим або про Донецьк і не етнічний конфлікт. Це вирішальне світоглядно зіткнення спадкоємців Київської Русі і спадкоємців Золотої Орди, в якому ординці ... приречені» (Pyontkovskyy 2019).

Але поки що країнах Центрально-Східної Європи, як і в інших державах ЄС та НАТО, майже безкарно відбувається потужна пропагандистська діяльність РФ. Механізми реалізації є різними: власне проросійська дезінформація, спотворення фактів війни на Донбасі, створення проросійських організацій та відповідних сайтів, які висвітлюють новини у потрібному ракурсі. Основні меседжі – створення ворожого образу США та поширення дезінформації щодо «нацистської» влади в Києві й буцім-то великої кількості неонацистських організацій в Україні. Москва використовує різні канали і засоби, включаючи кібератаки і поширення фейкових новин. Найчастіше і вочевидь просуваються три головні ідеї: в Україні нічого не змінилося в кращий бік із часів інспірованої Заходом «кольорової революції» (Революції Гідності – І.Т.); українська влада провокує і підтримує праворадикальні настрої у суспільстві; українська влада не зацікавлена в мирі. Активно нав'язується думка про те, що саме Україна винна у війні на Донбасі, Київ звинувачується у відсутності політичної волі до встановлення миру.

З вимогами – на підтримку Росії і проти України – виступають проросійські і антиукраїнські ультраліві, націоналістичні і євроскептичні (ізоляціоністські) партії в майже усіх країнах Центрально-Східної Європи. Певною мірою це стосується й популістів. Серед причини електоральних перемог останніх є апеляція до розчарованих та ображених людей. Ліберальні ж сили після перемог 1990–2000 рр. відчували деяку розслабленість. Безумовно, сила популістів ґрунтується на слабкості лібералів. Їхні опоненти паразитують на демократії. Неліберальні політики в країнах Центрально-Східній Європі використовують теорії змови, соціальні мережі, політичну поляризацію, ностальгію за минулим. За політиками-популістами стоять союзники тиранії, багато чиновників, частина мас-медіа, деякі інтелектуали, без залучення котрих неліберальний відкат був би неможливий (Applebaum 2020).

При усій важливості політико-пропагандистських зусиль ключову роль в руйнації Росією сталих демократичних цінностей грає економічний чинник, коли «цінники перемагають цінності». Послаблення санкцій або навіть їхнє скасування вимагають окремі представники бізнесових кіл, що зацікавлені у відновленні з Росією нормальних торговельно-економічних стосунків. Більшість країн Центрально-Східної Європи зазнають втрат в експорті через санкції, запроваджені щодо Росії через її агресію в Україні. Отже, в сучасній геополітичній ситуації базові цінності Вільного світу вступають у суперечність з суто меркантильними інтересами.

З точки зору міжнародної безпеки Центрально-Східна Європа – це зона, де немає ефективної системи вирішення військових, політичних та економічних конфліктів, їх попередження та підтримки мирного співіснування. Окупація Криму, війна на Донбасі, що триває з 2014 року, як і російсько-грузинська війна 2008 року, показали, що ні ОБСЄ, ні ООН, ні Рада Європи, ні СНД, ні будь-яка інша міжнародна організація (можливо, за виключенням НАТО) не може надійно забезпечити недоторканність кордонів (Мулаков 2019). Невипадково, що саме країни цього регіону (передусім Польща, Румунія та Литва) найбільш послідовно нагадують своїм західним партнерам про первинність спільних демократичних цінностей.

Сучасна «гібридна» війна – це війна, передусім, у мізках людей, особливо істеблішменту. Причому, мова йде не стільки про те, щоб зробити їх співниками агресора, скільки про те, щоб вони стали дисфункціональними на займаних державних посадах. Просто, щоб в Час «Ч» не виконали свої функції, перейнявшись стратегічними сумнівами. «Гібридна» аналітика визначається як процес конструювання, розробки та просування різних псевдоакадемічних нарративів підкупленими або зманіпульованими інтелектуалами, науковцями та експертами аналітичних центрів або ж замаскованими політичними лобістами, чії організації залучаються через глобальну мережу агентів Кремля до роботи, спрямованої на формування підтримки та примирливого ставлення до міжнародного або внутрішнього порядку денного режиму Путіна, що підриває роль фактів у аналітичному дискурсі, підважує довіру до експертів, поширює дезінформацію та створює зайвий інформаційний «шум» в аналітичному середовищі та сфері публічних дебатів. У Європі часів Шредера, Берлусконі, Саркозі, Орбана це зробили набагато легше. США – традиційно міцний горішок. Проте, 2016 рік дав Кремлю надію на успішність експерименту «Наш человек в Белом доме» (Smagly 2018).

Все, що поглиблює наявні розбіжності в середині ЄС та НАТО, розглядається як плюс для російських інтересів. Кремль вважає власну гібридну війну абсолютно раціональною відповіддю на екзистенціальну загрозу, яку представляє для Росії демократичний світ. Це сприйняття значною мірою обумовлено сталою параноєю Москви, через розпад Радянського Союзу в 1991 році та хвилю масових демократичних перетворень в звільненій від його окупації Центрально-Східній Європі. Кремль готовий піти на все, щоб запобігти повторенню цієї катастрофи на пострадянському просторі. Це безпосередньо призвело до військового втручання Росії в Україну після Євромайдану у 2014 році.

Через сім років після тих доленосних подій Україна залишається в епіцентрі протистояння між Росією та Заходом. Московська окупація Криму та частини східної України триває, і не немає ніяких ознак готовності Росії відступити. Навпаки, РФ планує посилити підтримку створених нею т.з. «народних республік» на Донбасі. Єдиний фактор, котрий Москва бере до уваги, – це сила, якої у Заході досить, але вона ще не задіяна. Україна – те саме місце, де Захід може цю силу продемонструвати.

Можливі два варіанти припинення гібридної агресії Росії проти країн Центрально-Східної Європи. Шляхом повної капітуляції, погодженням з усіма вимогами Росії (зокрема, визнання України беззастережною сферою впливу Росії, з часом, знищення України, як суверенної держави). Проте цей варіант буде мати тимчасовий ефект, адже Росія не зупиниться на досягнутому. По друге, через дестабілізацію Росії, з можливим застосуванням силових засобів. Проте цей варіант не є реальним в осяжному майбутньому. Потрібна консолідована позиція і відповідні дії «колективного Заходу». Але на Заході поки «цінники перемагають цінності»... Отже, реальної перспективи повернення Донбасу та Криму – Україні, Придністров'я – Молдові, Абхазії та Південної Осетії – Грузії поки не спостерігається. Окупація частин України, Грузії та Молдови і гібридна агресія проти країн

Балтії, Польщі, Румунії, Чехії буде тривати найближчі роки, а можливо і десятиліття. Країнам регіону варто навчитися жити в умовах «гібридної» агресії РФ, підвищувати власну опірність та внутрішню консолідацію перед російськими викликами. Перспектива зупинення російської інвазії та майбутня перемога над агресором можлива виключно шляхом консолідації на основі спільних ліберально-демократичних цінностей.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Applebaum A. 2020. Twilight of Democracy: The Seductive Lure of Authoritarianism. Deklaratsiya pro pryntsypy mizhnarodnoho prava 1970 roku. Ofitsiyyny portal Verkhovnoyi Rady Ukrainy. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_055 (Date of the application: 17.10.2019). (In Ukrainian).
- Декларація про принципи міжнародного права 1970 року. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_05 (Дата звернення: 17.10.2019).
- Нау-Нызхнык Р. 2016. Rosiya proty Ukrainy (1990–2016 rr.): vid polityky shantazhu i prymsu do viyny na pohlynannya ta sproby znyshchennya. K.: “MP Lesya”.
- Гай-Нижник, П. 2017. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. К.: «МП Леся».
- Kuzio T. 2017. Putin’s war against Ukraine. Revolution, nationalism, and crime. Toronto.
- Mahda E. 2017. Hibrayna ahresiya Rosiyi. Uroky dlya Yevropy. K.: Kalamar.
- Магда, С. 2017. Гібридна агресія Росії. Уроки для Європи. К.: Каламар.
- Мунakov M. Zhertyvy heopolitycheskoho optymizmu. Vozmozhen ly dolhovremennyy myr v Vostochnoy Evrope. Moskovskyy Tsentr Karney Rossyya; URL: <https://carnegie.ru/commentary/76492> (Date of the application: 21.09.2020). (In Russian).
- Минаков, М. Жертвы геополитического оптимизма. Возможен ли долговременный мир в Восточной Европе. Московский Центр Карнеги Россия; URL: <https://carnegie.ru/commentary/76492> (Дата обращения: 21.09.2020).
- Perepelytsya H. M. 2015. Ukrayina – Rosiya: viyna v umovakh spivisnuvannya. K. Perepelytsya, G. M. 2015. Україна – Росія: війна в умовах співіснування. K. Pivnichnoatlantychnyy Dohovor vid 4 kvitnya 1949 r. Portal Verkhovnoyi Rady Ukrainy. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008. (Date of the application: 28.07.2019). (In Ukrainian).
- Північноатлантичний Договір від 4 квітня 1949 р. Портал Верховної Ради України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008 (Дата звернення: 28.07.2019).
- Pyontkovskyy A. 2019. Gibraydna kapulyatsiya. URL: <http://obozrevatel.com/blogs/17405-gibraydna-kapulyatsiya.htm> (Date of the application: 17.08.2019). (In Russian).
- Пионтовский, А. 2019. Гибридная капитуляция. URL: <http://obozrevatel.com/blogs/17405-gibraydna-kapulyatsiya.htm> (Дата звернення: 17.08.2019)
- Rushchenko I. P. 2015. Rosiys’ko-ukrayins’ka hibrayna viyna: pohlyad sotsioloha: Monohrafiya. Kharkiv: FOP Pavlenko O. H.
- Рущенко, І. П. 2015. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога. Монографія. Харків: ФОП Павленко О. Г., 2015.
- Smaglyi K. 2018. Hybrid Analytica: Pro-Kremlin Expert Propaganda in Moscow, Europe and the U.S. Statut Orhanizatsiyi Ob’ednanykh Natsiy. Vydano Departamentom hromads’koyi informatsiyi OON. b/m, b/r.
- Статут Організації Об’єднаних Націй. Видано Департаментом громадської інформації ООН. б/м, б/р.
- Tkachenko V. 2016. Rosiya: identychnist’ ahresora: [monohrafiya] / Vasyil’ Tkachenko. K.: VTS “Akademiya”.
- Ткаченко, В. 2016. Росія: ідентичність агресора: [монографія] / Василь Ткаченко. К.: ВЦ «Академія».
- Zadorozhnyi O. V. 2015. Porushennya ahresyvnoyu viynoyu Rosiys’koyi Federatsiyi proty Ukrainy osnovnykh pryntsyviv mizhnarodnoho prava: monohrafiya. Ukr. asots. mizhnar. prava, Kyuiv. nats. un-t im. T. Shevchenka, In-t mizhnar. vidnosyn. Kyuiv: K.I.S.
- Задорожній, О. В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права: монографія / О. В. Задорожній; Укр. асоц. міжнар. права, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. Київ: К.І.С.
- Zaklyuchnyy akt Narady z bezpeky i spivrobitnytstva v Yevropi 1975 r. Ofitsiyyny portal Verkhovnoyi Rady Ukrainy. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_055 (Date of the application: 10.06.2019). (In Ukrainian).
- Заключний акт Ради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_055 (Дата звернення: 12.06.2019).

Дата подання статті до редакції – 12 січня 2021 р.